

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ГРАМАТИКИ

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2019.32.187655>

УДК 811.161.2'367.622.22

КАЛЕНЮК Світлана Олександрівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського; вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54000, Україна; +38 0989740249; e-mail: kalenukso@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-6055-8351

САВЧУК Любов Олександрівна,

студентка 5 курсу спеціальності «Прикладна лінгвістика» Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського; вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54000, Україна; +38 0669894953; e-mail: lyubasavchuk16@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0989-4480

ФУНКЦІЇ СУФІКСІВ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Анотація. *Мета* статті — встановити стилістичні функції та значення димінутивів і аугментативів у живому мовленні українських селян другої половини XIX ст. на матеріалі тексту твору Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Суфікси із семантикою зменшеності та пестливості, збільшеності та згрубілості, тобто димінутивні та аугментативні суфікси становлять *об'єкт* дослідження. Виявлено, що кількість димінутивів, які, здебільшого, мають позитивну конотацію, значно переважає над кількістю аугментативів із негативною семантикою. *Предмет* дослідження — стилістичні функції суфіксів суб'єктивної оцінки.

У процесі дослідження сформульовано такі *висновки*: для мовлення певних персонажів характерною ознакою виступає лише лексика із суфіксами зменшеності й пестливості, або, навпаки, — лише лексика збільшеності й експресивності. Встановлено, що вживання аугментативів і димінутивів створює ефект емоційності та виразності мовлення. Стилїстична функція лексем, що містять суфікси здрібнілості та пестливості, охоплює широкий функційний ряд: від утворення назв чогось дрібного за розмірами чи навмисно стилїстично зменшеного — до саркастичного або іронічного функціонування. Обґрунтовано більш розвинені стилїстичні можливості та функції суфіксів порівняно з іншими словотворчими засобами.

Ключові слова: димінутив, аугментатив, суфікс суб'єктивної оцінки, формант, стилїстична функція.

Постановка проблеми. Реалїстична соціально-побутова гумористично-сатирична повість-хронїка «Кайдашева сім'я» виокремлюється з-поміж інших творів українських письменників другої половини XIX ст. своєю насиченістю живим українським мовленням селян. У творі Івана Нечуя-Левицького чїтко просліджуються явища димінутивності та аугментативності, що вказує на ліризм, доброзичливість, а з іншого боку — на емоційність українців. Такі форми слів уживаються, здебільшого, в художньому, публіцистичному стилях та в розмовному мовленні. Крім основної семантики, суфікси суб'єктивної оцінки несуть у собі конотацію пізнавально-оцінного ставлення мовців до дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Димінутиви досліджував О. І. Бондар, на думку якого домінантну кількість димінутивів становлять іменникові та прикметникові деривати [1, с. 13]. Наразі цими питаннями продовжує займатися С. С. Плямовата, яка виокремлює три фундаментальні функції димінутивів, а саме оцінну, зменшувальну та зменшувально-оцінну [5, с. 69]. Окресленій проблемі присвячено також праці Т. П. Вільчинської, Л. П. Летючої, О. О. Ситенко, Г. М. Сагач [2; 6].

На сьогодні дослідники не дійшли одностайної думки щодо димінутивних формантів, тому існує два підходи до їх тлумачення. Ф. Ф. Фортунатов, О. І. Соболевський і О. О. Потєбня вважали, що димінутивні суфікси є словотворчими, оскільки утворюють нові слова. Прибїчники другого підходу (О. О. Шахматов, Л. В. Щєрба та В. В. Виноградов) уважали, що суфікси суб'єктивної оцінки є формотворчими, оскільки вони лише утворюють відтїнки нових значень. Однак ми дотримуємося першого підходу, згідно з яким похідні слова з емотивно-оцінними формантами виступають окремими словами, а не формами одного слова [7, с. 105].

Постановка завдання. Метою статті є встановлення особливостей функціонування димінутивів і аугментативів у творі «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького в визначенні їхніх значень та функцій. Об'єктом виступають димінутивні та аугментативні форманти у тексті цього твору. Предметом дослідження обрано стилїстичні функції суфіксів суб'єктивної оцінки.

Виклад основного матеріалу. В українській мові існує декілька різновидів евалюативних іменників: параметрично-оцінні, емоційно-оцінні, власне-евалюативи й експресиви. Серед параметрично-оцінних іменників розрізняють два класи: назви із семантикою зменшеності, що виражають позитивну оцінку, та назви із семантикою збільшеності, що виражають негативну оцінку [3, с. 197].

Димінутив (від лат. *diminutivum*) — це похідний іменник, що виражає значення зменшеності, яке, здебільшого, супроводжується значенням суб'єктивної оцінки: позитивної або негативної (із семантикою зменшуваності, емоційної оцінності, інтимності). Паралельним до димінутиву із протилежним значенням виступає аугментатив (від лат. *augmentativus*) — слово з афіксом, який надає значення збільшеності [2, с. 56].

Розрізняють димінутивні форманти 1-го і 2-го ступенів. Димінутивні суфікси першого типу приєднуються до слова, яке не має димінутивного значення (напр.: *пес* — *песИК*). Димінутивні суфікси другого типу приєднуються до слів, які мають значення димінутивності (напр.: *хлоп'я* — *хлоп'ятКо* — *хлоп'ятОЧКо*) [7, с. 106].

Одними з найбільш часто вживаних у «Кайдашевій сім'ї» виступають суфікси *-к*, *-ок*. Залежно від контексту та основ слів, ці суфікси можуть передавати не лише пестливість, а й фамільярність. Суфікси *-ок*- та *-к*- висловлюють і зменшеність, і пестливість одночасно. Проте у творі Нечуя-Левицького домінують виступають димінутивні форманти зі значенням зменшеності: *Поганенький тинОК звився, як полотно, під кінськими копитами і поліг на городину* [4, с. 208].

Автор вживає димінутивний суфікс *-к*- для утворення зменшено-пестливих форм власних імен: *Одного літнього дня перед паликоюю ОмельКо Кайдаш сидів в повітці на ослоні й майстрував* [4, с. 15]; *Коли в ХимКи очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть* [4, с. 17]. Імена актуалізують номінативну функцію у творі, а зменшено-пестливі варіанти власних імен — стилістичну. Так, читач спостерігає ставлення автора до персонажів твору. Суфікс *-ик*- має більш виразне значення здрібності: *Баба Палажка впала навколійки, залилась слізми й поцілувала кінчИК золотого покривала* [4, с. 140].

Автор активно використовує димінутивні суфікси *-чик(о)*, *-оньк(о)* у мовленні своїх персонажів. Так, через димінутивні суфікси, що виражають пестливість, автор устами персонажів висловлює повагу до вічного: *Чи вам не треба помирать, чи ви не соромитесь святого сонЕЧКа на небі* [4, с. 18]. *Радуйся, Охрімку й Пархімку і ти, невісточко, свята покрівОНЬКо, що в лаврі замурувалась* [4, с. 172].

Димінутивний суфікс *-оч(о)к*- автор вживає не лише у мовленні своїх персонажів для вираження конотації зменшеності, але й у авторській розповіді, переважно для вираження пестливості: *А сонячне марево заливало всіх, дрижало, переливалося між жіночими та дитячими головами, неначе якась золота вода крутилась поміж людьми, неначе якась основа з тонких золотих нитОЧоК снувалась по двору кругом людей, кругом хат, навкруги садка* [4, с. 210].

До певної міри менший ступінь здрібності виражає димінутивний формант *-ісіньк-*: *Од вікон до самої печі простяглися ніби огняні стовпи, виткані з сонця та дрібного порошу, котрий ворується в ясному промінні, неначе дрібніСІНЬКа мошка* [4, с. 70].

У назвах спорідненості-свояцтва димінутивний суфікс *-ус(я)* виступає засобом вираження категорії емоційності. Характерною сферою димінутивності виступає не лише мовлення дорослих до дітей, а й дітей до дорослих: *Лаврінові діти дали б їм гарту, хоч би вони зовсім були чужі, а тут баБУСа й мамУСа кажуть, що можна й треба рвать* [4, с. 216].

Мовлення однієї з головних персонажок — Кайдашихи — сповнене підлесливими словами, що містять у собі димінутивні форманти для вираження пестливості: — *Як вас, свахо, бог милує? Чи живі, чи здорові, моє серденько?* — *говорила Кайдашиха тонким голосом та все пишала губи* [4, с. 48]. Проте не завжди використання суфіксів димінутивів свідчить про улесливість у її мовленні — іноді воно виражає справжню пестливість: — *Карпе! Йди, сердЕНЬКо полуднуватъ! Кидай роботу* [4, с. 19].

Димінутивний суфікс *-очк*- передає значення іронії, сарказму та докору: *Пропадутъ мої конопельки! Похоплива невісточка попряде їх собі на полотно поперед мене», — подумала Кайдашиха; — Подивись, що твоя невістОЧКа витворяє!* — *крикнула Кайдашиха, вихопивши з печі мале горня з кашею* [4, с. 86].

Сповнене димінутивними формантами для позначення пестливості та зменшеності, порівнянь і епітетів мовлення Лавріна: — *Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тонЕНЬКа, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко малЕНЬКе й тонЕНЬКе, мов шовкова нитка; губи малЕНЬКі, як рутяний лист* [4, с. 18]. Ліричну душу цього персонажа та його пестливий тон оповіді автор передає через використання димінутивного суфікса *-еньк-*.

Характерною мовною ознакою творчості Івана Нечуя-Левицького є використання аугментативних формантів. Семантика збільшеності становить невід'ємну частину оцінного значення. На думку В. А. Чабаненка, «конотація згрубілості й конотація збільшеності — нероздільні навіть тоді, коли вказується на великий розмір, надмірний вияв ознаки» [7, с. 105].

Аугментативними формантами є суфікси збільшеності-експресивності. Семантику збільшеності-експресивності формують словотворчі суфікси *-ищ-*, *-иськ-*, *-уг(-юг-)*, *-ук(-юк-)*, *-аг(-яг-)*, *-ар(-яр-)*.

Аугментативний формант *-иц-*, окрім збільшеності, може передавати семантику захвату, іронії, здивування чи відрази. У «Кайдашевій сім'ї» він виражає семантику зневаги та негативного ставлення: — *Потривайте ж!* — *крикнула Мотря на весь город.* — *Це, мабуть, свекрушИЩе помагала їм мірять!* [4, с. 178].

За допомогою аугментативного суфікса *-уг-* (*-юг-*) слово виражає різко-негативну суб'єктивну оцінку мовцем: — *Брешеш, не докажеш! Ти сама злодюГа, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік* [4, с. 212]. Через використання суфіксів збільшеності-експресивності автор передає гарячий та дещо згрубілий через обставини характер Мотрі, оскільки саме в її мовленні трапляються слова з аугментативними формантами, які виражають різко негативне значення.

За використання аугментативного форманту *-ук-* (*-юк-*) семантика збільшеності нейтралізується семантикою осуду та зневаги, різко виявленим негативно-оцінним значенням: — *Чи ти людина, чи ти звірюКа, — сказала Кайдашиха, втираючи сльози* [4, с. 208]. — *Ой лишечко! Викола проклята зміЮКа мені око!* — *заплакала Кайдашиха і вхопилась за праве око* [4, с. 213].

Висновки. З огляду на те, що аугментативних утворень зафіксовано набагато менше у «Кайдашевій сім'ї», ніж димінутивних, робимо висновок про доброту, щирість та позитивний настрій українців. Домінантним серед суфіксів збільшеності-експресивності в соціально-побутовій гумористично-сатиричній повісті-хроніці Івана Нечуя-Левицького виступає формант *-ук-* (*-юк-*).

Найбільш продуктивними серед димінутивних суфіксів виступають форманти *-к-*, *-ок-* та *-еньк-*, які виражають зменшеність і пестливість. Димінутивні форманти значно переважають над аугментативними. Використання суфіксів зменшеності надає ефекту емоційності та виразності мовлення й оповіді, що свідчить про більш розвинені стилістичні можливості та функції суфіксів порівняно з іншими словотворчими засобами.

Отже, завдяки тому, що твір «Кайдашева сім'я» сповнений різномаяттям різних за стилістичною функцією суфіксів, автор передає найтонші барви почуттів, емоцій, станів та характерів персонажів.

Перспективи подальших розвідок розглядаємо в дослідженнях емоційно-оцінної потужності димінутивних і аугментативних формантів в українській мові.

Л і т е р а т у р а

1. Бондарь А. И. Структура диминутивных образований в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Ужгород, 1979. 22 с.
2. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 1996. 177 с.
3. Каленюк С. О. Димінутиви та аугментативи у творчості Уласа Самчука. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. Лінгвістика : зб. наук. праць. Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. Вип. VIII. С. 196–200.
4. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я : повість. Київ : Знання, 2018. 223 с.
5. Плямоватая С. С. Размерно-оценочные имена существительные в современном русском языке. Москва : [б. и.], 1961. 121 с.
6. Сагач Г. М. Морфолого-стилістичні особливості емоційних суфіксів іменників чоловічого роду *-ок*, *-ик*, *-чик*, *-ець*, *-очок*, *-ечок*, *-ичок*. *Мовознавчі студії*. Київ : Наук. думка, 1976. С. 7–11.
7. Федоренко О. Д. Емотивно-оцінна функція димінутивів у газетній комунікації. *Стиль і текст*. Київ : Інститут журналістики, 2005. № 6. С. 104–110.

R e f e r e n c e s

1. Bondar, A. I. (1979), *The structure of diminutive formations in modern Ukrainian language : Author thesis* [Структура диминутивних образований в сучасному українському мові : автореф. дис. ... канд. филол. наук], Uzhgorod, 22 p.
2. Vilchynska, T. P. (1996), *Semantic and word-formation characteristics of evaluative names of persons in Ukrainian language : Thesis* [Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : дис. ... канд. филол. наук], Ternopil, 177 p.
3. Kaleniuk, S. O. (2008), «Diminutives and augmentatives in the work of Ulas Samchuk», *Scientific Journal of Kherson State University* [«Диминутивні та аугментативні у творчості Уласа Самчука», *Науковий вісник Херсонського державного університету*], Kherson, No. 8, pp. 196–200.
4. Nechui-Levytskyi, I. S. (2018), *Kaydasheva family : story* [Кайдашева сім'я : повість], Znannia, Kyiv, 223 p.
5. Plyamovataya, S. S. (1961), *Dimensional and evaluative nouns in the modern Russian language* [Размерно-оценочные имена существительные в современном русском языке], Moscow, 121 p.
6. Sahach, H. M. (1976), «Morphological-stylistic peculiarities of emotional suffixes of masculine nouns *-ok*, *-yk*, *-chuk*, *-ets*, *-ochok*, *-echok*, *-ychok*», *Linguistic Studies* [«Морфолого-стилістичні особливості емоційних суфіксів іменників чоловічого роду *-ок*, *-ик*, *-чик*, *-ець*, *-очок*, *-ечок*, *-ичок*», *Мовознавчі студії*], Naukova dumka, Kyiv, pp. 7–11.
7. Fedorenko, O. D. (2005), «Affective and evaluative function of deminitives in newspaper communication», *Style and text* [«Емотивно-оцінна функція димінутивів у газетній комунікації», *Стиль і текст*], Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, No. 6, pp. 104–110.

КАЛЕНЮК Светлана Александровна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры общей и прикладной лингвистики Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского; ул. Никольская, 24, г. Николаев, 54000, Украина; +38 0989740249; e-mail: kalenukso@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-6055-8351

САВЧУК Любовь Александровна,

студентка 5-го курса специальности «Прикладная лингвистика» Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского; ул. Никольская, 24, г. Николаев, 54000, Украина; +38 0669894953; e-mail: lyubasavchuk16@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0989-4480

ФУНКЦИИ СУФФИКСОВ СУБЪЕКТИВНОЙ ОЦЕНКИ

Аннотация. *Цель* статьи — установить стилистические функции и значения диминутивов и аугментативов в живой речи украинских крестьян второй половины XIX в. на материале текста произведения Ивана Нечуя-Левицкого «Кайдашева семья». Суффиксы со значением уменьшительности и ласкательности, увеличенности и огрубелости, то есть диминутивные и аугментативные форманты выступают *объектом* исследования. Обнаружено, что частота использования диминутивов, которые имеют положительные коннотации, значительно выше частоты использования аугментативов с негативными коннотациями. *Предмет* исследования — стилистические функции суффиксов субъективной оценки. В ходе исследования сформулированы следующие *выводы*: для речи определённых персонажей характерной выступает только лексика с суффиксами уменьшительности и ласкательности или, наоборот, только лексика с формантами увеличенности и экспрессивности. Установлено, что употребление аугментативов и диминутивов создаёт эффект эмоциональности и выразительности речи. Стилистическая функция лексем, содержащих суффиксы уменьшительности и ласкательности, охватывает широкий функциональный ряд: от образования названий чего-то мелкого по размеру или намеренно стилистически уменьшённого — до саркастического или иронического функционирования. Обоснованы более развитые стилистические возможности и функции суффиксов по сравнению с другими словообразовательными средствами.

Ключевые слова: диминутив, аугментатив, суффикс субъективной оценки, формант, стилистическая функция.

Svitlana O. KALENIUK,

PhD (Philology), Associate Professor, General and Applied linguistics Department, Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University; 24 Nikolska str., Mykolaiv, 54000, Ukraine; tel.: +38 0989740249; e-mail: kalenukso@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-6055-8351

Liubov O. SAVCHUK,

student of the specialization «Applied linguistics», Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University; 24 Nikolska str., Mykolaiv, 54000, Ukraine; tel.: +38 0669894953; e-mail: lyubasavchuk16@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0989-4480

FUNCTIONS OF SUFFIXES OF SUBJECTIVE ASSESSMENT

Summary. The *purpose* of the article is to describe the functions and meanings of diminutives and augmentatives in the speech of Ukrainians in the second half of the XIX century on basis of «Kaidasheva Family» by Ivan Nechuy-Levytsky. Suffixes with the meaning of diminutivity, enlargement and coarseness are the *object* of our study. It was found that the number of diminutives, which mainly express a positive value, significantly prevails over the number of augmentatives with a negative value. The *subject* of the study is the stylistic functions of the suffixes of subjective assessment.

In the course of the study, the following *conclusions* were found: the vocabulary with diminutive suffixes is specific for the speech of certain characters. The vocabulary of enlargement and coarseness is specific for the speech of another certain characters. By using augmentatives and diminutives the author shows the emotionality and expressiveness of speech. The stylistic function of lexemes with diminutive suffixes and augmentatives represents a wide variety of meanings from the formation of the names of something small in size or stylistically reduced to sarcastic or ironic meaning. On our opinion, suffixes have more developed stylistic possibilities and functions than other word-formation means.

Key words: deminutive, augmentative, suffix of subjective assessment, formant, stylistic function.

Статтю отримано 7.10.2019 р.